

СПІВВІДНОШЕННЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ СУТІ ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ «ПРАВОВА СІМ'Я», «СИСТЕМА ПРАВА», «ПРАВОВА СИСТЕМА» ТА «СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА»

CORRELATION AND DEFINITION OF THE ESSENCE OF THE LEGAL CATEGORIES “LEGAL FAMILY”, “SYSTEM OF LAW”, “LEGAL SYSTEM” AND “SYSTEM OF LEGISLATION”

Кобко-Одарій В.С., к.ю.н.,
доцент кафедри загальної теорії права та держави
Національний університет «Одеська юридична академія»

Дана наукова робота присвячена аналізу, виявленню суті і встановлення співвідношення таких категорій права як «правова сім'я», «правова система», «система права» і «система законодавства». У ході дослідження було встановлено, що наразі не розроблено нормативного та єдиного визначення поняття вище згаданих категорій, адже на сьогоднішній день в юридичній літературі науковці дають кожен своє авторське розуміння та бачення даних правових явищ. Виявлено, що кожна національна правова система демонструє як універсальні, так і специфічні ознаки, обумовлені історичними, культурними, ментальними та соціально-економічними факторами. Порівняльне правознавство, визнаючи гетерогенність правових систем, водночас здійснює їхню класифікацію за принциповими критеріями, що дозволяє виявити спільні юридичні ознаки та об'єднати їх у правові сім'ї. У процесі аналізу поставленої тематики було визначено, що класифікація правових систем у правові сім'ї забезпечує можливість виявлення компаративістами внутрішньої кореляції принципів та інститутів, що лежать в основі правових систем, та виявити загальні тенденції правового розвитку, приховані за їхньою зовнішньою диверсифікацією. Встановлено, що терміни «правова сім'я», «правова система», «система права» і «система законодавства» не є тотожними, а навпаки виступають окремими, самостійними категоріями права. У ході аналізу було доведено, що згадані явища правової дійсності співвідносяться одне з одним як частина і ціле, де категорія «правова сім'я» виступає найбільшою, а «система законодавства» найменшою. Дана позиція у повному обсязі обґрунтована авторською теорією. Так, дана робота має теоретичне і практичне значення для збагачення теорії порівняльного правознавства та права в цілому.

Ключові слова: правова сім'я, правова система, система права, система законодавства, право, нормативно-правовий акт, компаративістика.

This research paper is devoted to the analysis, identification of the essence and establishment of the correlation of such categories of law as «legal family», «legal system», «system of law» and «system of legislation». In the course of the study, it was established that currently there is no normative and unified definition of the above-mentioned categories, since today in the legal literature scholars each give their own author's understanding and vision of these legal phenomena. It is found that each national legal system demonstrates both universal and specific features due to historical, cultural, mental and socio-economic factors. While recognising the heterogeneity of legal systems, comparative jurisprudence classifies them according to fundamental criteria, which allows identifying common legal features and grouping them into legal families. In the course of analysing the topic, the author determines that the classification of legal systems into legal families enables comparators to identify the internal correlation of the principles and institutions underlying legal systems and to identify general trends in legal development hidden behind their external diversification. The author establishes that the terms «legal family», «legal system», «system of law» and «system of legislation» are not identical, but rather are separate, independent categories of law. In the course of the analysis, the author proves that the aforementioned phenomena of legal reality relate to each other as part and parcel, with the category «legal family» being the largest and «system of legislation» the smallest. This position is fully justified by the author's theory. Thus, this work has theoretical and practical significance for enriching the theory of comparative jurisprudence and law in general.

Key words: legal family, legal system, legal system, system of law, system of legislation, law, legal act, comparative law.

Нині в науковій літературі з теорії держави і права, порівняльного правознавства питання вивчення і розмежування категорій «правова сім'я», «правова система», «система права» і «система законодавства» є дискусійними. Безсумнівно, розмежування цих явищ необхідне для чіткішого розуміння процесів, що відбуваються в розвитку будь-якої правової дійсності будь-якої держави, груп держав або у світовому масштабі. У науці не може панувати єдине правильне визначення, адже лише безліч точок зору можуть призвести до наукової та обґрунтованої дискусії, а також скласти розуміння того чи іншого явища. Крім того, розглянуті категорії є такими, що досить динамічно розвиваються, тому перебувають під постійною пильною увагою наукової спільноти.

Повсякчас науковці по усьому світу пристально слідкують за розвитком даних категорій і не втрачають можливості аби поновити юридичну літературу новими авторськими дослідженнями. Так, наприклад, вивченню поставленої тематики приділяли увагу такі зарубіжні дослідники як: Р. Давид, Ж. Карбоньєс, Х. Кьотц, Л. Фрідмен, К. Цвайгерт тощо та такі вітчизняні дослідники Х. Бехруз, Н. Онищенко, Ф. Скакун, Ю. Тихомиров, Є. Харитонов і О. Харитонova та інші. Однак, беручи до уваги велику кількість наукових досліджень – в юридич-

ній літературі досі немає єдиного підходу до розуміння таких правових категорій як «правова сім'я», «правова система», «система права» і «система законодавства». Тим більше, кожен автор вкладає своє оригінальне бачення даних явищ правової дійсності і їх співвідношення як взаємопов'язаних категорій.

Метою даного наукового дослідження виступає аналіз та виявлення суті і співвідношення таких категорій права як «правова сім'я», «правова система», «система права» і «система законодавства».

Звернемося до аналізу визначення «правова сім'я». Термін «правова сім'я» був запропонований учасниками I Міжнародного конгресу порівняльного права 1900 р. До цього часу гранично узагальненим елементом компаративістських досліджень вважалася «правова система». Але на сьогоднішній день національні правові системи певного типу по подібності, єдності їх елементів об'єднуються в групи, які називаються «правовими сім'ями».

Правові сім'ї є результатом історично обумовленої конвергенції правових систем, що проявляється у подібності їхніх юридичних детермінант. Специфіка кожної правової сім'ї визначається комплексом таких факторів, як структура права, джерела права, провідні галузі та інститути, правова культура, традиції, правозастосовна діяль-

ність та юридичне мислення. Правова сім'я являє собою інтегративне поняття, що охоплює множину національних правових систем, об'єднаних спільністю історичного генезису, структурних характеристик, джерел права, провідних галузей та інститутів, правозастосовної практики та понятійно-категоріального апарату юридичної науки. Правова система, у свою чергу, є складним багатокомпонентним утворенням, що здійснює нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини.

Кожну з наявних систем вважали самодостатньою, тому про проблему класифікації правових систем говорити не доводилося. Надалі було виокремлено кілька концепцій щодо умов ідентичності правових систем, які можливо об'єднати в групи. Так, історичний підхід вказує на той факт, що правову сім'ю характеризують правові системи, які характеризуються схожістю їхнього історичного формування. Другий підхід – «стильовий». Зокрема, німецькі дослідники К. Цвайгерт і Х. Кьотц в основу визначення правової сім'ї кладуть стиль юридичного мислення, що характеризує групу правових систем [1, с. 99]. На думку авторів, «правовий стиль» складається з п'яти чинників: походження та еволюції правової системи, своєрідності юридичного мислення, специфічних правових інститутів, природи джерел права і способів їх тлумачення, ідеологічних чинників.

Представником третього підходу є французький науковець Р. Давид, який використовує термін «сім'я правових систем» [2, с. 40], він вказував, що поняттю «правова сім'я» не відповідає будь-яка біологічна реальність, його використовують лише в дидактичних цілях, щоб виявити «схожість і відмінності систем чинного права». Однак коло компонентів порівняння він не визначає.

Поняття «правова сім'я», під якою «розуміють певну сукупність правових систем, об'єднаних спільністю найбільш важливих рис, що вказують на суттєву схожість цих систем, має суттєве значення для порівняльного правознавства. Так, використання цього поняття полегшує порівняльно-правові дослідження, сприяє «досягненню розуміння світової панорами правових систем», дозволяє «намалювати глобальну мапу права» і сформулювати загальне уявлення про правову картину світу» [3, с. 478].

Диференціація рівня правової розвиненості національних правових систем у сучасному світі обумовлена гетерохронністю їхнього формування та розвитку, а також комплексом інших факторів, що включають національну специфіку, культурні традиції, стан суспільства та економіки. Ця диференціація проявляється у різному ступені інтеграції загальноправових принципів та положень в національні правові системи.

Порівняльний аналіз правових систем виявляє, що, незважаючи на різноманітність конкретних правових норм, існують стійкі елементи, що визначають їхнє створення, інтерпретацію та оцінку. Ці елементи дозволяють класифікувати правові системи за типологічними ознаками, що ґрунтуються на спільних методах правотворчості, систематизації та тлумачення. Аналогічно класифікаціям, використовуваним в інших наукових дисциплінах, таких як лінгвістика, релігієзнавство та біологія, правові системи можуть бути згруповані в правові сім'ї, що дозволяє виділити загальні риси та відмежуватися від другорядних відмінностей.

Так, Р. Давид виділяє три основні правові сім'ї: романогерманська, англосаксонська і соціалістична, до яких приймають інші правові сім'ї, а саме: релігійні і традиційні правові системи, зокрема мусульманське й індуське право, право країн Далекого Сходу, а також правові системи країн Африки. А дослідники Цвайгерт і Кьотц відповідно до своєї класифікації, вказують на те, що всі національні правові системи згруповані у вісім правових сімей: романська; німецька; скандинавська; загального права; соціалістичного права; права країн Далекого Сходу; ісламського права; індуського права [2, с. 45].

На нашу думку, під правовою сім'єю слід розуміти сукупність національних правових систем, об'єднаних спільністю історичного формування, структури, джерел, провідних галузей і правових інститутів, правозастосування, понятійно-категоріального апарату юридичної науки.

Далі звернемося до аналізу категорії «правова система». У сучасній юридичній літературі склалося різне розуміння терміна «система». Саме визначення системи передбачає наявність у ній низки структурованих і взаємопов'язаних елементів. Системна організація будь-якого правового явища справляє позитивний вплив на правотворчу, правозастосовну та інші види діяльності. Система являє собою певну цілісність, що складається із взаємопов'язаних елементів, які взаємодіють між собою.

На думку Х. Бехруза «правова система у правовій науці вживається в декількох значеннях. У вузькому змісті під цією системою розуміється право певної держави, тобто «національна правова система». Широке розуміння правової системи поряд із правом як системою норм містить у собі ряд інших компонентів правового життя суспільства. Аналіз їх дозволяє побачити такі сторони і аспекти правового розвитку, які не можуть бути розкриті шляхом аналізу одних лише норм права. Тут необхідні зведення різноманітних компонентів правової дійсності до трьох категорій: праворозуміння, правотворчості та правозастосування» [4, с. 28].

В юридичній літературі акцентують увагу на складній елементній структурі правових систем, щодо яких немає єдиної думки. Наприклад, Ж. Карбоньє вважає, що правова система – це «вмістилище, зосередження різноманітних юридичних явищ» [5, с. 32].

Під час розгляду цього явища в науковій юридичній літературі ми спостерігаємо таку тенденцію, що вчені розглядають правову систему стосовно національної правової системи або правової системи країни (на нашу думку, категорії тотожні). Крім того, поряд із поняттям «правова система» у вітчизняній науковій юридичній літературі вживаються близькі за змістом, але, на наш погляд, такі абсолютно самостійні категорії, як «правова надбудова», «механізм правового регулювання», «система права», «правова сфера». Однак поняття, що знову вводяться в загальну теорію держави і права, не повинні призводити до недооцінки власного, вже науково обґрунтованого категоріального апарату.

Правова система – складне соціальне явище, багатогранність якого можна визначити тільки за допомогою системи наукових категорій. Примітно, що вітчизняні вчені активно почали займатися розробкою поняття «правова система» як самостійного правового явища в другій половині 70-х рр. Після проведення Всесоюдної конференції ІГПАН СРСР виникла об'єктивна необхідність розглядати правову дійсність у загальній картині соціально-політичних процесів, що відбуваються.

На сьогодні вивченню цієї категорії та її елементів присвячено безліч досліджень. Існує два шляхи щодо трактування «правової системи». Вузьке поняття правової системи містить у собі сукупність нормативно-правових актів, законодавство та інші джерела права, мету і принципи регулювання, системоутворювальні зв'язки. У широкому сенсі цього слова «правову систему» розуміють як більш-менш широку сукупність національних правових систем, які об'єднує спільність походження джерел права, основних правових понять, методів і способів розвитку.

Так, на думку П. М. Рабіновича «правова (юридична) система – це система всіх юридичних явищ, які існують в певній державі в групі однотипних держав, до складу якої входять: 1) різноманітні правові акти і діяльність відпо-відних суб'єктів по створенню таких актів, 2) різноманітні види і прояви правосвідомості, 3) стан законності та його деформації» [6, с. 94].

З цього приводу зауважував Р. Давид: «подібні трактування правової системи як якогось нового правового поняття, що охоплюють усе право (усі правові феномени і категорії), по суті, означають підміну загального поняття права якимось доволі умовним (і випадковим) словосполученням «правова система». Однак, навіть якщо брати до уваги достатню умовність категорії «правова система», вона являє собою наукову цінність, без якої вивчення теорії права видається неможливим. Категорія «правова система» є однією з основоположних у юридичній науці, оскільки чинить нормативно-організаційний, регулятивний вплив на всі суспільні відносини. Крім того, правова система як досліджуване явище постійно еволюціонує, з'являються нові напрями в дослідженнях. Низка дослідників окреслюють поняття правової системи, включно з основоположними її елементами» [2, с. 67].

Звернемося до аналізу точок зору щодо структури правової системи. Структура – це певна сукупність стійких елементів, які характеризують правову систему як певну цілісність, що забезпечує її цілісність, збереження основних властивостей і функцій під час впливу на неї різноманітних чинників реальної дійсності. Структура виступає головним стабілізуючим чинником правової системи, що дає їй змогу зберігати позитивний досвід досягнення поставлених перед нею цілей. З іншого боку, структура, демонструючи взаємодію елементів між собою і зовнішнім середовищем, частково відповідає на запитання, за яких умов одна якісно визначена правова система зміниться іншою.

У юридичній літературі існує розширювальне тлумачення структури правової системи. «Компонентами правової системи при цьому виступають такі елементи: 1) право як сукупність створених державою норм; 2) законодавство як форма виразу цих норм; 3) правові інституції, які здійснюють правову політику держави; 4) судова та інша юридична практика; 5) механізм правового регулювання; 6) процес правореалізації; 7) права, свободи і обов'язки громадян; 8) система функціонуючих у суспільстві правовідносин; 9) законність і правопорядок; 10) правова ідеологія; 11) суб'єкти права; 12) системні зв'язки, які забезпечують єдність, цілісність і стабільність системи; 13) інші правові явища, що утворюють «інфраструктуру правової системи» (наприклад, правосуб'єктність, правовий статус, юридичну відповідальність, законні інтереси та ін.)» [7, с. 26].

На наш погляд, до компонентів правової системи можна віднести: 1) систему права; 2) систему законодавства; 3) правові інститути і правові установи (правотворчі та правозастосовчі); 4) правові поняття, принципи, символіку; 5) правову політику, ідеологію, культуру, правосвідомість; 6) юридичну практику; 7) правовий менталітет, правові традиції і цінності. Тому що, правова система визначається як комплекс позитивного та природного права, правової ідеології та юридичної практики, що функціонують у взаємозв'язку. Правова культура, з іншого боку, є відображенням рівня розвитку правових цінностей та інститутів у суспільстві, що проявляється у стані правосвідомості, законності, якості законодавства та правозастосування тощо.

Таким чином, правова система конкретного суспільства, що відображає його соціально-економічну, політичну і культурну своєрідність, являє собою національну правову систему. Вона визначає цінність цієї правової системи, виражає єдність суспільства і виступає одним із проявів державного суверенітету країни. Проводячи аналіз наукових думок і поглядів, вважаємо, що «правова система» (стосовно країни), на відміну від системи права і системи законодавства, охоплює всі правові явища, всю правову діяльність.

Таким чином, правова система являє собою сукупність взаємопов'язаних структурних елементів усієї правової

дійсності держави на певному етапі історичного розвитку. На нашу думку, найповніший аналіз генезису правової системи можна простежити в конкретних історичних характеристиках.

Перейдемо до аналізу категорії «система права». Поняття «система права» інколи визначається як синонім до понять «право» і «правова система», що видається недостатньо обґрунтованим. Це відбувається тоді, коли під правовою системою розуміється право певної держави, що було характерно для вчених-дослідників радянського періоду.

Слушно вказує науковець Н. Оніщенко, присвятивши монографічне дослідження правовій системі, пропонує таку дефініцію поняття «система права – це обумовлена економічним і соціальним устроєм структура права, що відображає внутрішню узгодженість і єдність юридичних норм і одночасно їх поділ на відповідні галузі та інститути» [8, с. 31].

А от дослідник П. Рабінович під системою права розуміє «систему всіх чинних юридичних норм певної держави» [9, с. 105].

На наш погляд, під системою права слід розуміти внутрішню структуру права, що має цілісність, певну стійкість, завершеність. Система права є елементом правової системи поряд з іншими її компонентами (правосвідомість, юридична практика, правові інститути тощо). На відміну від поняття «система права», що відображає внутрішню будову нормативного матеріалу, термін «правова система» сприяє виявленню місця правових явищ у суспільній структурі та підкреслює їхній взаємозв'язок. Система права містить у собі структуровану сукупність правових норм, що розмежовуються за галузями, підгалузями, інститутами та субінститутами і нормами.

Низка дослідників співвідносять категорії «система права» і «правова система» як тотожні. Але, на нашу думку ці категорії абсолютно різні. Оскільки термін «правова система» є ширшим за термін «система права», і останній є частиною першого та мають різну структуру.

Побудова системи права є реакцією на розвиток і ускладнення права. На зорі правового механізму, коли все законодавство зводилося до одного або кількох актів, потреба в системі права була відсутня. Такої потреби немає в сучасних релігійно-звичаєвих системах, поняття системи права не затребуване також і в англосаксонських державах. Однак для держав романо-германської правової сім'ї система права має винятково велике значення. Воно відображає потребу держав такого роду впорядкувати за допомогою нормативних правових актів усі соціально значущі відносини.

Система права являє собою цілісне утворення. Вона охоплює всі норми і утворює складний багаторівневий комплекс, що включає галузі, підгалузі, інститути і норми права. Система права відповідає вимогам, які ставляться до систем взагалі, що підтверджується наявністю складних взаємозв'язків між: елементами норми права; нормами, об'єднаними в інститути; інститутами певної галузі права; окремими галузями права.

Видається обґрунтованим, що від системи права залежить стрункість, логічність, застосованість закону. Головним завданням системи права, на наш погляд, є не стільки поділ правових норм за групами (галузями, інститутами права), скільки об'єднання чинних юридичних конструкцій для використання вже наявних механізмів у суспільних відносинах, які знову складаються, або, навпаки, формування нових, досконаліших правових форм. Таким чином, система права має виступати зручним юридичним інструментом, насамперед, у сфері законодавчої діяльності.

Не викликає сумнівів, що система права і система законодавства взаємопов'язані і взаємообумовлені одна одною. І, як уже згадувалося вище, систему права не можна створити штучно, вона залежить від об'єктивного

чинника – суспільних відносин. На відміну від неї, система законодавства безпосередньо залежить від волі законодавця, не можна заперечувати і той вплив, який система права справляє на структуру законодавства. У науковій юридичній літературі часто дорікають сучасному законодавцю в хаотичності та непослідовності при створенні й ухваленні нормативно-правових актів, кількість яких стала такою великою, що в юридичній літературі поширився вислів «законодавчий принтер». Перед правозастосовними і судовими органами постає вибір, якою нормою права регулювати ті чи інші суспільні відносини. Колізії, що виникають раз у раз, істотно ускладнюють правозастосовну і судову практику, що негативно позначається на правосвідомості, підтримує довіру суб'єктів до права як ефективного регулятора суспільних відносин.

В юриспруденції використовуються (як отожднюють) так і відокремлюються) ці два споріднених, але неоднозначних поняття: «система права» і «система законодавства».

О. Ф. Скакун зазначає, що поняття «система законодавства» можна трактувати у «вузькому» й «широкому» розумінні. «Широке трактування включає до поняття законодавства акти законодавчих органів і підзаконні акти (акти органів управління тощо), а вузьке трактування – акти законодавчих органів (закони та постанови парламенту про введення цих законів у дію)» [10, с. 270]. Авторка стверджує, що сьогодні в юридичній науці все більша перевага надається «вузькому» трактуванню законодавства, яке визначається як «система всіх упорядкованих певним чином законів конкретної країни, а також міжнародних договорів, ратифікованих її парламентом» [10, с. 271, 272].

На переконання В. Павлича, «система законодавства в юридичній літературі розуміється ще як система, що вирізняється єдністю нормативних правових актів, включає як закони, так і прийняті для їх реалізації підзаконні нормативні правові акти. Система законодавства – це форма існування правових норм, засіб надання їм визначеності й обов'язковості. Ця система є диференційованою, засновується на принципах субординації та координації структурних компонентів» [11, с. 25].

Система законодавства відображається у складі, співвідношенні та внутрішній структурі форм права – законів, указів та інших нормативних правових актів. Система права показує «поділ» самого права, юридичних норм, а система законодавства – його зовнішньої форми (форм права).

Співвідношення системи права і системи законодавства може бути охарактеризовано як зв'язок зовнішньої і внутрішньої форм. Через єдність цих форм у праві основні підрозділи структури законодавства його галузі – це водночас і галузі права.

Система права і система законодавства перебувають у взаємодії, вони проникають одна в одну: система права міститься в системі законодавства, а законодавство закріплює право. Водночас між цими поняттями є суттєві відмінності. Система права і система законодавства відрізняються складовими елементами. Початковим елементом системи права є норма права, а системи законодавства – стаття нормативно-правового акту. Суттєвою відмінністю є також те, що нормативно-правовий акт є елементом системи законодавства, але може містити в собі норми різних галузей права, наприклад виборчі закони, акти про захист прав споживачів мають міжгалузевий характер. Система законодавства має свою внутрішню будову. Вона включає в себе галузеве, внутрішньогалузеве і комплексне законодавство.

Система права – поняття абстрактне, тобто відображає сформовані закономірності суспільного життя та їх правового регулювання. Кожна новостворена норма права органічно входить до відповідної галузі права. У формуванні системи законодавства переважає суб'єктивний фактор – воля законодавця. Правотворчий орган має право на свій розсуд визначити предмет закону, його назву, особливості змісту.

Законодавство – це сукупність нормативних правових актів. Згідно з широким підходом законодавство включає всі види нормативних правових актів, згідно з вузьким змістом законодавство – це сукупність актів вищої юридичної сили, законів. Кваліфікуючою ознакою законодавства у вузькому розумінні є його ухвалення представницьким органом державної влади в законодавчій процедурі. Поняття законодавства має не тільки спеціальний, а й загальноживаний, повсякденний зміст – сукупність усіх форм права.

Термін «законодавство» можна розглядати також з погляду формального і матеріального підходу. Так, законодавством у формальному сенсі називаються акти, які за загальним правилом ухвалює законодавець. У матеріальному сенсі законодавство складають усі правові акти державної влади.

На нашу думку, співвідношення системи права і системи законодавства будується на основі відносної самостійності цих систем. Аргументуємо нашу позицію. По-перше, це суб'єктивний чинник, суть якого полягає в тому, що законодавець має досить широкі повноваження і свободу розсуду в побудові та розвитку системи законодавства. Саме від нього залежить факт включення тієї чи іншої норми права до галузевого або комплексного нормативно-правового акту. По-друге, це зовнішні чинники, які чинять опосередкований вплив на систему законодавства і визначаються ступенем впливу соціальних, економічних, політичних, ідейно-вольових явищ і процесів на законодавчу політику. По-третє, – це внутрішні чинники, що справляють прямий вплив на систему законодавства, вони визначаються формою державного устрою країни, правовою культурою законодавчих органів влади, структурою органів державної влади і державного управління та іншими обставинами. Так, наприклад, до зовнішніх чинників, що впливають на систему законодавства відносяться об'єктивно існуюча і виявлена наукою система права. Вважаємо, що система права – своєрідний орієнтир, що дає змогу домагатися підвищення ефективності видаваних законів. Ця обставина дозволяє відносити систему права до явища об'єктивного характеру, яке повністю не залежить від розсуду законодавця.

Система права і система законодавства в сукупності являють собою єдину, складну, цілісну і високоорганізовану систему. Систему права (зміст) і систему законодавства (форму права), варто розглядати як діалектично співвіднесені сторони одного цілого – єдиної системи. Система права виступає як один з основоположних чинників, що визначають побудову і розвиток системи законодавства. Формування системи права є одночасно виявлений наукою процес розкриття об'єктивно існуючих закономірностей суспільного розвитку.

Система права і система законодавства – тісно взаємопов'язані, але відносно самостійні. Вони представляють два аспекти однієї і тієї ж сутності – права і співвідносяться між собою як зміст і форма. Система права як зміст права являє собою внутрішню структуру права, що відповідає особливостям регульованих суспільних відносин. Система законодавства як зовнішня форма права відображає будову його нормативно-правових актів. Право не існує поза законодавством, а законодавство в його широкому розумінні і є право. Структура системи права має об'єктивний характер, зумовлена розвитком суспільних відносин, а не волею законодавця. Зміна й оновлення системи права перебуває в прямій залежності від розвитку й ускладнення суспільних процесів, що зумовлює появу нових правових інститутів і галузей, а також зміну вже існуючих.

Законодавство – це форма існування норм права, засіб додання об'єктивності та визначеності нормам права, організуюче начало, що об'єднує їх у конкретні правові акти. А система законодавства – це диференційована сис-

тема, що об'єднує сукупність нормативно-правових актів, яка базується на принципах субординації та узгодженості її структурних елементів. Система права і система законодавства – це різнорівневі субсистеми в ієрархії «великої системи права», вони підпорядковані єдиному загальному корисному результату, де досягнення корисного результату виступає системоутворюючим чинником.

По суті, всі розглянуті нами явища в даній дослідницькій роботі, виражають один і той самий феномен – право, але з різних боків. Так, «правова сім'я» – є найбільшою категорією і являє собою спільність національних правових систем, об'єднаних єдністю історичного формування, структури джерел права, правозастосування, юридичної діяльності, а також понятійно-категоріального апарату. «Правова система» – поняття вужче, ніж правова сім'я (тотожна з категорією національна правова система або правова система конкретної держави), але більше ніж система права і система законодавства. «Правова система» містить у собі всі правові явища і правову дійсність на конкретному етапі розвитку держави (право, система права, юридична практика, правова ідеологія, правосвідомість, правозастосування та низку інших структурних елементів). «Система ж права» – є меншою за правову сім'ю та правову систему і являє собою внутрішній

устрій, сукупність правових норм, що розмежовуються за галузями, підгалузями, інститутами та нормами. Але є більшою за систему законодавства. А система законодавства є найменшою категорією з усіх вище згаданих явищ правової дійсності. Оскільки відображає систему нормативно-правових актів. Тобто, усі вказані правові категорії перебувають у постійному взаємозв'язку і співвідносяться одне з одним як частина і ціле у певній ієрархії – від більшого до меншого, а саме схематично це виглядало б так: 1 – правова сім'я, 2 – правова система, 3 – система права, 4 – система законодавства, де ширша категорія поглинає меншу.

Наведені думки науковців щодо суті та співвідношення понять «правова сім'я», «правова система», «система права» і «система законодавства» можуть свідчити про відсутність єдиної доктрини та про наявність теоретичних труднощів встановлення їх співвідношення. Дана ситуація виникає головним чином через те, що кожен науковець вкладає своє особисте, неповторне бачення даної проблематики, використовуючи певний арсенал методів та підходів. В даному дослідженні ми зробили спробу розкрити з науково-теоретичної точки зору поставлену тематику та мету роботи, а також в повному обсязі обґрунтували авторську позицію щодо заявленої тематики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ketz H., Zweigert K. Internationale Beziehungen. 1995. 480 с.
2. David R., Joffre-Spinozi K. The main legal systems of our time. France. 1992. 400 p.
3. Schlesinger R. B. The Past and Future of Comparative Law. *American Journal of Comparative Law*. 1995. № 43. P. 477-481.
4. Бехруз Х. Правова система – ключова категорія порівняльного правознавства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. С. 27-32.
5. Carbonnier J. *Sociologie juridique*. 1986. С. 177.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави (підручник). К., 1994. 320 с.
7. Харитонova О. І., Харитонов Є. О. Порівняльне право Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. Х., 2002. С. 26-27.
8. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.
9. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник. Вид. 6-е. Х.: Консум, 2002. 160 с.
10. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): [підручник]. Х.: Еспада, 2005. 320 с.
11. Плавич В.П. Проблеми входження України до європейського правового простору. *Юридична Україна*. 2003. № 5. С. 24-27.